

De joodse begraafplaats bij het Oranjekanaal

Aan het begin van de negentiende eeuw telde het eenvoudige zanddorp Emmen nog maar heel weinig joodse inwoners; eerst nadat omstreeks 1850 de turfwinning vanuit Zuidoost-Drenthe op gang kwam, nam ook het aantal mensen die de joodse godsdienst beleden toe. Aanvankelijk was men voor het bijwonen van godsdienstige samenkomsten aangewezen op Sleen, waar meer geloofsgenoten woonden. Officieel werden zij gerekend tot de joodse gemeente Coevorden.

De meeste joden waren kooplieden, handelsreizigers of wellicht beter gezegd marskramers die met hun koopwaar op de rug of op een hondskar de omliggende dorpen afgingen om daar hun waren te slijten. Vaak was het een vorm van ruilhandel, veel geld was er toen niet in omloop. Ook Aäron Philippus Magnus uit Beilen vestigde zich met zijn gezin in 1861 in Emmen. Hij was een zoon van vleeshouwer Simon Magnus uit Smilde, die in 1850 met Sara van der Veen uit Borger was getrouwd. Zij kregen vier kinderen, onder wie de in 1855 te Beilen geboren Nathan Magnus. Vader Aäron zal in de eerste tijd mo-

gelijk in de regio als slachter zijn brood hebben verdiend; in 1886 opende hij in Emmen zijn slagerswinkel.

Ook andere joden vestigden zich in Emmen, onder wie de uit Dalen afkomstige Noach ten Brink, koopman, net als zijn vader Levij Noach. Hij opende aan de Grint (nu Wilhelminastraat) in 1874 een winkel in manufacturen, maar ging ook met zijn lappen en stoffen 'de boer op'. Noach was met Vrouwje (Frouwke) de Hes getrouwd en in Dalen kregen zij vijf kinderen, onder wie dochter Jetje ten Brink (1864).

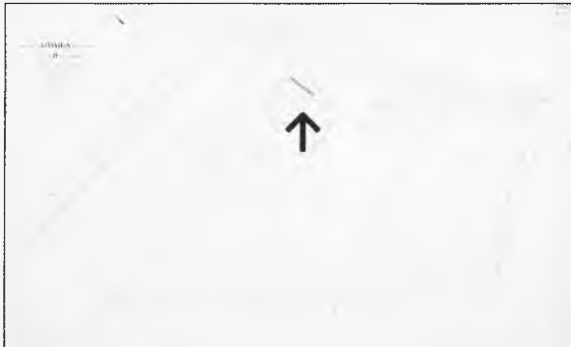
Ook uit andere - vooral Drentse dorpen - vestigden zich in die jaren steeds meer joden in Emmen en al met al liep het aantal joodse mannen op tot het vereiste aantal van minimaal tien om eigen samenkomsten te kunnen houden: dat scheelde al gauw uren reizen op de sabbat. Na verloop van tijd werd in 1876 de joodse gemeente van Emmen zelfstandig.

Een eigen gemeente, dat vroeg ook om een eigen begraafplaats. Volgens de joodse traditie moet dat een rustige plaats zijn, voldoende ellen (meters) gelegen buiten de bebouwing van het

*De ingang van de begraafplaats
te Westenesch*

De ligging van de begraafplaats tussen Westenesch en Noordbarge

Links: Op het perceel D4303 (zwart ingekleurd op een kadastrale kaart uit de tweede helft van de 19de eeuw; met een pijl aangegeven) is de joodse begraafplaats aangelegd.

Rechts: Op de topografische kaart uit het begin van de 20ste eeuw wordt de begraafplaats als 'Isr. Begr. Pl.' vermeld (zie pijl). Hij is op de 'Noord Barger Oude Kamp' gesitueerd.

De joodse begraafplaats aan het Oranjekanaal tussen Westenesch en Noordbarge zou volgens Adrie Drint en Henk M. Luning voor 1811 zijn aangelegd. Als reden daarvoor zij aan, dat sinds het tot stand komen van de gemeente Emmen in 1811 er nooit een aanvraag is binnengekomen om deze begraafplaats aan te leggen.¹ Daarnaast legden zij een verband tussen de joodse inwoners van Noordbarge in 1794: onder andere keuter en neringdoende Jonas Jacobs en keuter Michiel Nathan. In 1804 woonde Jonas Jacobs nog in Noordbarge, maar Michiel Nathan niet meer. In Emmen woonde in dat jaar Salomon de Jood. In Roswinkel woonden vanaf 1784 joodse handelaren (1784: 1), 1794 en 1804 (2).

De joodse begraafplaats heeft het kadastrale perceelnummer D4303. Dit hoge kadastrale nummer wijst erop, dat het perceel als begraafplaats ruim na 1832, het invoeringsjaar van het kadaster, in gebruik is genomen. Dat is vermoedelijk omstreeks 1876 geweest, toen de joodse gemeenschap brak met de kille van Sleen en een zelfstandige gemeente werd. Marcel Bulte schrijft in *Hun namen worden niet vergeten* dat de joodse begraafplaats vanaf 1885 in gebruik was.² Klaas van Netten, auteur van dit artikel, toont aan de begraafplaats al in 1879 in gebruik was.

dorp. Een joods graf mag niet worden geruimd, het dient eeuwig onaangetast te blijven. Een geschikte plek werd tussen Noordbarge en Westenesch gevonden, niet ver ten westen

Grafstenen

Op grafstenen staan soms - in het Hebreeuws - afkortingen; op deze begraafplaats zijn dat de volgende:

- PN: staat op mannelijke graven en betekent: 'hier is bedekt.'
- LPK: volgens de kleine (jaar)telling.
- TMK: 'moge zijn rust eervol zijn'.
- TNSBH: 'moge zijn ziel gebundeld zijn in de bundel van de levenden'.³

Grafstenen voor Noach ten Brink en Vrouwje de Hes

Grafstenen voor Aron Magnus en Sara van der Veen

Grafpalen voor Aron Magnus en Samuël Magnus

van het vanaf de jaren vijftig van de 19de eeuw gegraven Oranjekanaal. Bulte schrijft dat vanaf ongeveer 1885 de begraafplaats in gebruik is genomen; toch werd al in 1879 Noach ten Brink daar ter aarde besteld. Zijn echtgenote Vrouwgje de Hes overleed in 1907 en ook voor haar was er een plaats op deze dodenakker.

Van hun kinderen overleden Aleida (1861-1868) en Aleida (1870-1871) in Dalen. Hun zoon Levie, geboren 1867 werd in 1942 in vernietigingskamp Auschwitz vermoord, evenals zijn broer Koos, geboren 1871. Hun dochter Jetje trouwde in 1884 met Nathan Magnus.

Ook de ouders van Nathan Magnus zijn op de begraafplaats 'achter het kanaal' begraven. Vader Aäron Philippus Magnus overleed in 1913; moeder Sara van der Veen was hem na 55 jaar huwelijk al in 1905 voorgedaan.

Op de grafsteen van Aron Philippus staat in het Hebreeuws de hier vertaalde tekst: *PN / een man, God vrezend, / oprecht en rechtschapen in al zijn daden / en strevend naar vrede gedurende al zijn levensdagen. / Het is Aharon, zoon van Sjim'on. / Hij steeg op naar omhoog de dag van 24 Tammoez / en werd begraven donderdag 26 ervan van het jaar 673 LPK. / TMK. /⁴*

Zes kinderen uit het gezin van Aron Magnus en Sara van der Veen zijn elders begraven: Simeon (* 1851 - † Winterswijk, 1932; Salomon (* 1853 - † Beilen, 1855; Leentje (* 1857 - † Rotterdam, 1933; Gesiena (* 1860 - † Apeldoorn, 1916; Salomo (* 1863 - † Emmen, 1931) en Philippus (* 1865 - † Emmen, 1940).

Nathan Magnus en Jetje ten Brink

Nathan Magnus en Jetje ten Brink kregen samen acht kinderen, van wie er twee op zeer jonge leeftijd overleden. Dat waren: Aron Magnus (* Emmen, 02-04-1885 - † Emmen, 18-11-1885) en Samuël Magnus (* Emmen, 20-01-1906 - † 06-04-1906).

Volgens de joodse traditie was het niet nodig een grafsteen te plaatsen, wanneer een kind overleed, voordat hij bar mitswa of zij bat mitswa was; dat betekende zoveel als dat de jongen of het meisje verantwoordelijk is tegenover God om zich zelf aan alle geboden en verboden te houden die onder de Thora, de joodse wet, vallen.

Omdat Aron en Samuël die leeftijd nog lang niet hadden bereikt, was in dit geval volstaan met het plaatsen van een eenvoudige paal met de letters A.M. en S.M.⁵

De kinderen Aäron en Vrouwgje zijn in 1942 respectievelijk 1943 in de vernietigingskampen Auschwitz respectievelijk Sobibor vermoord. Zoon Koos Magnus (* Emmen, 1902 - † Emmen, 1923) was koopman van beroep. Evenals zijn broer Louis Magnus (* Emmen, 1893 - † Emmen, 1918) die kleermaker was, vond hij een rustplaats op de begraafplaats in Westensch. Helaas is de grafsteen van Louis gebroken. Vader Nathan Magnus en moeder Jetje ten Brink werden eveneens op deze begraafplaats ter ruste gelegd. Nathan in 1926, Jetje in 1941.

De - vertaalde - Hebreeuwse tekst op de grafsteen van Nathan Magnus vertelt over hem: *'Daarop ging Nathan naar zijn huis' / PN /*

Grafstenen voor Koos Magnus en Louis Magnus

Grafstenen voor Nathan Magnus en Jeltje ten Brink

een oprecht en rechtschapen man, hij had zijn Schepper lief/ en hij deed Zijn geboden:/ de heer Natan, zoon van de heer Aharon Magnus, echtgenoot van / mevrouw Jette ten Brink en de naam van zijn moeder / is Serle. Hij ging naar zijn eeuwigheid op de dag van 17 Adar / 686 LPK./ TNSBH.⁶

Onderaan staat: Z.A.R.I.V. Dat is een afkorting voor: Zijn As Ruste In Vrede (H.A.R.I.V. staat voor Haar As Ruste In Vrede).

Salomon Israël en Klaartje Overweg

Uiteraard werden ook andere geloofsgenoten op deze begraafplaats ter aarde besteld. Zo vinden we hier het graf van Klaartje Overweg (* Zwartsluis, 1822 - † Noordbarge, 1899), dochter van Nathan Israëls Overweg en Saartje Jakobs Wolf. Zij was in 1857 werkzaam als dienstmeid in Zweeloo. Zij trouwde daar in 1857 met de vier jaar jongere koopman Salomon Kats, die in 1867 in Zweeloo overleed en daar werd begraven.

Ruim een jaar later, in 1868, trouwde Klaartje opnieuw, nu in Emmen met de koopman Salomon Israël Kan (* Ruinerwold, 1826 - † Noordbarge, 1874). Salomon was een zoon van Israël Salomon Kan en Margje Jesajas van Praag. Hij woonde in Noordbarge en natuurlijk vestigde ook Klaartje zich na het huwelijk aldaar. Na het overlijden van Salomon in 1874 bleef zij daar wonen tot haar overlijden in 1899. Zowel Klaartje als Salomon werden in Westenesch begraven.

Op de steen voor Salomon Israël, overleden in 1874, zien we allereerst een schenkan en een kom, symbolen voor de rituele wassing, waarbij de leviet tot taak heeft water over de handen van de priester te gieten.

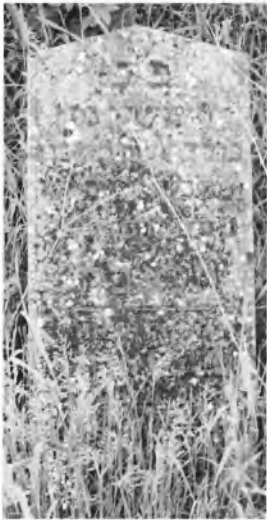
De vertaling van de Hebreeuwse tekst op zijn steen luidt: *Opgerichte steen van liefde. / PN / een rechtvaardige en rechtschapen man, / Sjelomo, zoon van Jisraël haLevi, / geboren zondag 20 Siwan / 586 LPK / en hij ging naar zijn eeuwigheid dinsdag / 9 Kislew 635 LPK. / TNSBH.⁷*

Johan Izaäk Overweg

Als zoon van Nathan Overweg (* Zwartsluis, 1856) en Sara Lievenboom (* Borne, 1866) wordt Johan Izaäk Overweg in 1896 te Emmen

Grafstenen voor Salomon Israël Kan en Klaartje Overweg

*Geheel links:
De grafsteen voor
Johan Izaak Over-
weg is moeilijk
leesbaar.*

*Links: Grafsteen
voor Arend Bier-
man*

*Rechts: Grafsteen
voor David Kats
Geheel rechts:
Grafsteen voor
Rieka Halberstadt-
Jacobs*

geboren; hij wordt slechts negentien dagen oud en vindt zijn rustplaats op de begraafplaats bij het Oranje kanaal. Voor Johan Izaak wordt, hoewel hij zeer jong overleed, toch een grafsteen opgericht; helaas is deze moeilijk leesbaar. Zijn beide ouders zijn uit hun woonplaats Assen weggevoerd en in 1942 in Auschwitz vermoord.

Arend Bierman

Arend Bierman (* Sleen, 1817 - † Emmen, 1890) was koopman in Emmen. Hij was een zoon van Abraham Arons Bierman en Saartje Samson en huwde in 1842 met de uit Duitsland afkomstige Jette Philip Stern (* 1818 of 1824); zij overleed in 1897 in Emmen. Waar zij werd begraven, is niet bekend. Arend overleed in 1890 en werd op de begraafplaats bij het Oranjekanaal begraven.

David Kats

Koopman David Kats (* Zweeloo, 1828 - † Emmen, 1904) was een zoon van Berend Kats en Roelfien Meijers van der Vecht. Hij trouwde met Wilmina Mozes van der Veen (* Beilen, 1832 - † Emmen, 1921); zij vestigden zich in Emmen. Wilmina overleed in 1921; David zeventien jaar eerder in 1904. Hij werd op de begraafplaats bij het Oranjekanaal begraven.

Rieka Jacobs

Rieka Jacobs (* Sleen, 1861 - † Valthe, 1915) was een dochter van koopman Heiman Jacobs en Roosje de Jong. Zij stond in de burgerlijke stand

als koopvrouw geregistreerd. Zij was in 1895 met de Amsterdamse koopman Louis Halberstadt gehuwd. Hij werd in 1942 in Auschwitz vermoord. Rieka overleed al eerder, in 1915 te Valthe, en vond haar laatste rustplaats op de begraafplaats bij het Oranjekanaal.

Anetta Davidson

Anetta Davidson (* Wildervank, 1892 - † Emmen, 1915) was een dochter van Izaak Davidson en Fronica de Lange. Zij was van beroep onderwijzeres en overleed, 23 jaar oud, in 1915. Ook haar laatste rustplaats was op de begraafplaats bij het Oranjekanaal.

Hoewel vanaf 1915 een tweede Joodse begraafplaats in Emmen aanwezig is, namelijk achter de synagoge aan de Julianastraat, ingang Beatrixstraat, zijn het met name enkele leden van de familie Magnus die ook in later jaren een rustplaats vonden op de oude begraafplaats bij Westenesch, waar al andere gezinsleden lagen. Zoals op veel joodse begraafplaatsen stond ook op die in Westenesch een zogenaamd metaheerhuis (lijkenhuisje). Oorspronkelijk was het bestemd voor rituele handelingen kort na het overlijden; in latere tijd werd het ook gebruikt voor de opstelling van de lijkst en de herdenkingsrede.⁸ In 1961 werd het lijkenhuisje afgebroken.

Grafsteen voor Anetta Davidson

Overzicht van alle zeventien personen die op de begraafplaats aan het Oranjekanaal zijn begraven.

<i>naam</i>	<i>geboren</i>	<i>overleden</i>
Aäron Philippus Magnus	Smilde, 09-12-1827	Emmen, 30-07-1913
Sara van der Veen	Borger, 29-02-1824	Emmen, 22-02-1905
Noach ten Brink	Dalen, 25-12-1819	Emmen, 21-02-1879
Vrouwgje de Hes	Dalen, 01-01-1831	Emmen, 10-04-1907
Nathan Magnus	Beilen, 14-05-1855	Emmen, 03-03-1926
Jetje ten Brink	Dalen, 26-02-1864	Emmen, 01-04-1941
A(ron) Magnus	Emmen, 02-04-1885	Emmen, 18-11-1885
Koos Magnus	Emmen, 11-12-1902	Emmen, 25-06-1923
S(amuël) Magnus	Emmen, 20-01-1906	Emmen, 06-04-1906
Louis Magnus	Emmen, 08-09-1893	Emmen, 06-11-1918
Salomon Israël Kan	Ruinerwold, 25-06-1826	Emmen, 18-11-1874
Klaartje Overweg	Zwartsluis, 12-11-1822	Emmen, 26-12-1899
Johan Izaäk Overweg	Emmen, 16-01-1896	Emmen, 04-02-1896
David Kats	Zweeloo, 28-08-1828	Emmen, 21-03-1904
Arend Bierman	Sleen, 06-06-1817	Emmen, 19-10-1890
Rieka Jacobs	Sleen, 23-01-1861	Valthe, 29-01-1915
Anetta Davidson	Wildervank, 29-02-1892	Emmen, 04-04-1915

Een bijzonder feit speelt zich af tijdens de Tweede Wereldoorlog:

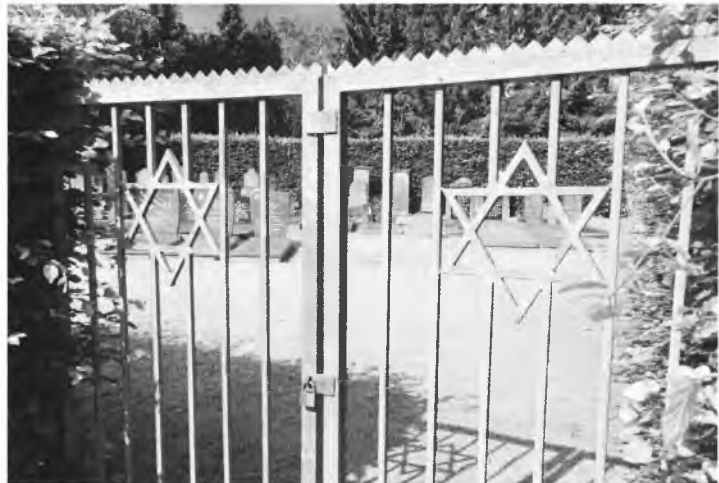
‘NIEUWS UIT EMMEN: SMAKELIJK ETEN!

Clandestien vleesch in ... Joodsch lijkenhuisje.

Werd eenige dagen geleden een koe van den landbouwer J. Uilders te Westenesch in de weide geslacht, in den nacht van Zaterdag op Zondag moest het een dier van den landbouwer H. Elling, eveneens woonachtig te Westenesch, ontgelden. De politie die onmiddellijk nadat men ontdekt had dat het beest verdwenen was een ijverig onderzoek instelde, kwam Zondagmiddag tot de ontdekking dat het beest in het bosch nabij het Jodenkerkhof geslacht was. De bloedsporen leidden naar het lijkenhuisje op het kerkhof, dat in een complete vleeschhal veranderd bleek te zijn. Daar men vermoedde dat de ‘slager(s)’ wel op zouden komen dagen, werden in de buurt van deze ongewone slagerij onmiddellijk posten uitgezet met het gevolg, dat in den nacht van Zondag op Maandag de clandestiene ‘slagers’ ingerekend konden worden. Het bleken te zijn de jood N. Bollegraaf en een zekere schipper Blok, beiden te Noord-Barge. Het vleesch werd in beslag genomen, terwijl de bedrivers van deze nachtelijke slachtpartij achter slot en grendel gezet zijn.’

(Uit: Drentsch Dagblad, 26 mei 1943)

De daders, Nathan Bollegraaf en Cornelis Blok, werden op transport gesteld naar de strafgevangenis in Scheveingen. Na enige tijd werden zij door de Duitse bezetter overgedragen voor berechting aan de rechtbank in Assen. Hier werden zij ‘wegens het vinden van een onbeheerd staande koe en het clandestien slachten daarvan’ veroordeeld tot een gevangenisstraf van twee jaar. Bollegraaf zat zijn straf in Arnhem uit; Blok in Veenhuizen en Groningen. In december 1944 kwamen zij vrij. Nathan Bollegraaf dook vervolgens onder in zijn eigen woning en overleefde de oorlog. Na de bevrijding werkte Cornelis Blok bij Nathan Bollegraaf; later bij Adolf From, die een oudijzerhandel had.⁹

De joodse begraafplaats sedert 1915, achter de synagoge, ingang Beatrixstraat.

Foto's en afbeeldingen

De foto's zijn door auteur Klaas van Netten gemaakt. André Dekker stelde de kadastrale kaart voor publicatie beschikbaar (blz. 31b); de topografische kaart is een fragment uit kaartblad 225 van de Historische Atlas Drenthe (Den Ijp 1990).

Noten

- 1 *Drint, Een eik, blz. 123-126.*
- 2 *Bulte, Hun namen, blz. 26*
- 3 *Drint, Een eik, blz. 192.*
- 4 *Ibidem.*
- 5 *Hoewel deze verklaring van beide grafpalen nergens vermeld wordt, interpreteer ik dit op grond van het gegeven dat alle in Emmen overleden leden van deze familie hier zijn begraven.*
- 6 *Drint, Een eik, blz. 192.*
- 7 *Ibidem.*
- 8 *Wikipedia.*
- 9 *Bulte, Hun namen, blz. 142-145.*
Zantingh, Westenesch, blz. 175-177.

Literatuur

Drint, Adrie en Henk J. Luning, Een eik van gewezen ... De Joodse begraafplaatsen in de provincie Drenthe, Bedum 2015.

Bulte, Marcel, Hun namen worden niet vergeten. Struikelstenen voor de omgekomen Joden in de gemeente Emmen, Beilen 2014.

Zantingh, Sietze e.a., Westenesch door de eeuwen, Vereniging Dorpsbelangen Westenesch, 2003.

Verder zijn de websites www.delpher.nl (voor familie-berichten in de kranten) en www.alledrenten.nl (voor genealogische gegevens) geraadpleegd.